

Raziskovanje kognitivnih shem kot individualnih ali skupinskih struktur

Ana Arzenšek*

Fakulteta za management, Univerza na Primorskem

Povzetek: V prispevku je predstavljen nekaj značilnosti teorije kognitivnih shem. Ukvarjali smo se z vprašanjem, na kateri ravni naj se raziskujejo kognitivne sheme: na individualni-, nadindividualni-, ali celo na ravni večjih socialnih sistemov, in sicer glede na značilnosti socialne kognicije ter glede na naravo kognitivnih shem. V zadnjem obdobju se raziskovalci kognitivnih shem osredotočajo na interakcijo med motivacijskimi, kognitivnimi in drugimi osebnimi ter situacijskimi spremenljivkami in njihovim vplivom na vedenje. Kognitivne sheme so razumljene kot rezultat medsebojnega prepleta osebnih, okoljskih in situacijskih spremenljivk. Odgovor na zastavljeno vprašanje pa je odvisen tudi od paradigme, znotraj katere raziskovalec raziskuje in od raziskovalnega problema.

Ključne besede: sheme, socialna kognicija, teorije, raziskovanje

Exploring the cognitive schemas as individual or group structures

Ana Arzenšek

Faculty of Management, University of Primorska, Slovenia

Abstract: The present paper describes some features of the theory of cognitive schemas. The discussion focuses on the issue of appropriate level to explore the cognitive schemas: the individual-, above individual- or the level of larger social systems, depending on the characteristics of social cognition and the nature of cognitive schemas. Currently researchers of cognitive schemas focus on the interaction between motivational, cognitive and other personal and situational variables and on their influence on behavior. Cognitive schemas are seen as the result of mutual interplay between personal, environmental and situational variables. The answer to the appropriate level of exploration question is found to depend on the paradigm within which the individual researchers work and also on the nature of the research problem.

Keywords: schema, social cognition, theories, experimentation.

*Naslov/Address: dr. Ana Arzenšek, Katedra za management, Fakulteta za management Koper, Univerza na Primorskem, Cankarjeva 5, 6000 Koper; e-pošta: ana.arzensek@fm-kp.si

Opredelevanje teme in problema

Če bi lahko socialno psihologijo opredelili kot vedo o vplivu ljudi na misli, občutke in vedenje drugih ljudi, ki je večinoma zaveden, je socialna kognicija avtomatski proces, ki se ga posamezniki večinoma ne zavedajo (Fiske, 1993). V socialno psihološki literaturi obstaja več kot sto poskusov definiranja tega pojma. K razdrobljenosti v prvi vrsti pripomore dejstvo, da ne gre za oprijemljiv specifični pojav, temveč za teoretični koncept. Socialna kognicija prav tako ni samostojno raziskovalno področje, niti ni specifična teorija, pač pa pristop v socialni psihologiji. Ne glede na to pa je v socialni psihologiji socialna kognicija vedno imela pomembno mesto.

V literaturi je pogosto omenjena različica S. T. Fiske in S. E. Taylor (1991, str. 4), ki menita, da je cilj raziskovanja socialne kognicije »ugotoviti, kako ljudje razumemo sami sebe in druge ljudi«. Tudi v drugih opredelitvah je v središču zanimanja posameznik in njegovo razumevanje (socialnega) okolja ter dejavnikov, ki nanj vplivajo (Vaughan in Hogg, 2008).

Koncept socialne kognicije pa ni brez težav. Pri definiranju se pojavijo prva nesoglasja že pri pojmu »socialna«. Medavtorji namreč ni soglasja glede tega, kaj se smatra pod socialno: ali so to izključno individualni psihološki mehanizmi, pri čemer je o socialnosti težko govoriti, ali pa, na drugi strani, skupinski procesi, ki izhajajo iz medsebojne povezanosti socialnih objektov in so več kot samo njihov seštevek. Sočasno naj bi se raziskovalci premalo ukvarjali s kognitivnimi procesi znotraj širših interpersonalnih, skupinskih in societalnih entitet (Vaughan in Hogg, 2008).

Osrednji problem, ki ni razrešen niti danes, je, na kateri ravni naj se socialni pojavi raziskujejo: ali na ravni posameznika in na ravni individualnih pojavov (t.i. psihološka socialna psihologija), ali na makrosocialni ravni z nadindividualnimi pojavi, t.j., kako se posamezniki med seboj sporazumevajo (t.i. socialni interakcionizem), s katero je socialna psihologija začela in h kateri se v zadnjem času vsaj deloma znova vrača, ali pa celo na ravni večjih socialnih sistemov (organizacije, celotne družbe; t.i. psihološka sociologija) (House, 1977)?

Teorija kognitivnih shem je model procesiranja informacij znotraj socialne kognicije, v katerem pomembno vlogo igra percepcija in kognicija. Osrednji del raziskovanja sta percepcija in procesiranje socialnih informacij o ljudeh, skupinah in dogodkih (Lambert, Gray in Brass, 2000). Kuklinski, Luskin in Bolland (1991) sheme opredelijo kot kognicije glede neke osebe, vloge, skupine, dogodka ali drugih objektov.

Glede na to, da teorija kognitivnih shem izhaja iz socialne kognicije in glede na opredelitve kognitivnih shem, ki v ospredje postavljajo procese (individualne)

kognicije, se osnovno vprašanje v pričujočem prispevku glasi, na kateri raziskovalni ravni naj se preučujejo kognitivne sheme: na individualni ravni, na nadindividualni ravni ali celo na ravni večjih socialnih sistemov?

Na omenjeno vprašanje bomo odgovarjali na podlagi obstoječih opredelitev koncepta kognitivnih shem iz različnih obdobij, na podlagi funkcij kognitivnih shem in značilnosti shematskega procesiranja informacij, na podlagi povezav koncepta shem z drugimi socialnopsihološkimi koncepti in na podlagi kritik koncepta kognitivnih shem.

Namen pričujočega prispevka je podati pregled literature s področja kognitivnih shem, ki bo omogočil vpogled v naravo konstrukta kognitivnih shem kot bodisi individualnega, ali pa kot nadindividualnega (skupinskega) konstrukta. Kognitivne sheme namreč smatramo kot primerno raziskovalno orodje za raziskovanje širokega spektra fenomenov v psihologiji. Od tega, kako raziskovalec razume preučevani konstrukt, pa je odvisno, katere probleme bo preučeval, kakšna bosta narava ter potek raziskovanja.

Socialnost socialne kognicije

Da je kognicija socialna predvsem zaradi raziskovanja socialnih objektov, menita Augoustinos in Walker (1995), pri čemer dodajata, da pri raziskovanju lahko prevladuje individualistična naravnost, ki je značilna predvsem za severnoameriško tradicijo. Avtorja menita, da v tem primeru termin »socialno« zavaja, pri čemer se dotikata za celotno socialno psihologijo občutljive tematike, ki je v 60. letih vodila do krize discipline. Še nerazrešeno vprašanje se torej glasi, ali je socialni kogniciji ostalo kaj »socialnega« (Bečaj, 2000; Vaughan in Hogg, 2008), kakšen je odnos med posameznikom in njegovim socialnim okoljem in v kolikšni meri je posameznikova obdelava informacij socialno določena in v kolikšni meri samostojna.

Pregled spektra raziskovalnih fenomenov znotraj socialne kognicije je lahko eden od pokazateljev, kako raziskovalci razumejo te fenomene: kot individualne ali kot nadindividualne kategorije? Primeri preučevanih fenomenov so denimo altruizem, skupinska dinamika, predsodki in diskriminacija, vplivanje, odločanje, socialna kategorizacija, socialno zaznavanje, stereotipi, atribucija, stališča, kognitivne sheme, organizacijska hierarhija, politika, mentalno in fizično zdravje, če naštejemo zgolj nekatere vidnejše. Augoustinos in Walker (1995) omenjata tudi socialno identiteto in socialne predstave. Vidimo, da glede na naravo preučevanih fenomenov znotraj socialne kognicije ne obstaja enotno razumevanje, na katerem nivoju naj se le-ti preučujejo, ravno tako pa se razlikujejo glede stopnje vpliva socialnega okolja nanje.

Leyens in Dardenne (1996, v Bečaj 2000) ponujata kompromisno rešitev: »Socialnost« socialne kognicije je utemeljena s tremi dejstvi: (1) da se kognicija po svoji vsebini veže na socialno okolje. Gre za kognicijo o ljudeh, za implicitne teorije osebnosti, o njihovi identiteti, o medsebojnih odnosih in stereotipih, ipd., in (2) da je socialnega izvora. Ta je utemeljen s tem, da je socialno okolje pogosto tisto, ki določa, kako naj njegovi člani razmišljajo o sebi in drugih ter, (3) da je splošno razširjena. »Socialnost« je utemeljena tudi s tem, da so vedenjski konstrukti znotraj nekega okolja skoraj enaki, zlasti, ko gre za verska in politična prepričanja, ideologije ali moralno, ne glede na individualne posebnosti.

Opredelitve kognitivnih shem

Med prvimi, ki so se eksperimentalno ukvarjali s shemami, je bil Bartlett (1932), ki se je takrat ukvarjal s konstrukcijo in organizacijo spomina. Med pionirje koncepta uvrščamo tudi Ascha (1946) z modelom formacije vtisa, Piageta (1952) in Heiderja (1958) z njegovo uravnoteženo teorijo percepcije ljudi ter gestalt psihologijo.

Tudi Kuhna (1970), ki se je sicer ukvarjal z zgodovino znanosti, je zanimalo vprašanje, kako izkušnje oz. vedenje, pridobljeni kasneje v življenju, vplivajo na priklje zgodnejših izkušenj pri znanstvenikih. Bal se je namreč, da na zgodovinarje vpliva poznavanje posledic nekih zgodovinskih dejstev, in sicer še preden so imeli priložnost prebrati zgodovinske tekste. Kuhn je menil, da imajo znanstveniki pomanjkljiv priklje informacij zunaj svoje paradigme, kar je skladno s spoznanji teoretikov teorije kognitivnih shem (Nickles, 2000).

V sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja je koncept shem v okviru teorije procesiranja informacij dominiral predvsem v pedagoški psihologiji, v preučevanju umetne inteligence (Axelrod, 1973). Tudi danes ostajata koncepta sheme in shematskega procesiranja aktualna, raziskovanje koncepta shem pa se osredotoča na razumevanje, kako posamezniki hranijo informacije v spominu in kako je nova informacija asimilirana v obstoječe znanje (Augoustinos, Walker in Donagheve, 2006; Derry, 1996).

V sedemdesetih letih je veljalo prepričanje, da so sheme zgolj in samo intraindividualni pojem. Tako npr. Axelrod (1973, 1249) okvir razprave o shemah zastavi tako: »Takoj na začetku je dobro imeti v mislih, o čem gre v teoriji sheme in o čem ne. Gre za to, kako posameznik opazuje in osmišlja kompleksno okolje. Zatorej teorija opisuje perceptivne in kognitivne procese posameznika, ne opisuje pa funkcioniranja malih skupin, pa naj bodo to socialna gibanja ali vlada.«

Večini od novejših opredelitev shem je skupno, da izhajajo iz konceptualizacij iz 70. let. Po eni od

novejših opredelitev je shema »kognitivna struktura, ki simbolizira vedenje o konceptu ali tipu dražljaja in vključuje tudi značilnosti in odnose med značilnostmi« (Fiske in Taylor, 1991, str. 98). Predstavljajo splošno vedenje, ki je postalo abstraktno na podlagi veliko izkušenj z objektom. Sheme so vsakodnevne subjektivne teorije o tem, kako deluje svet. Sheme so torej kognitivne strukture, v katerih je hranjeno posameznikovo vedenje o kompleksnem socialnem okolju, t.j. o predmetih, osebnostnih lastnostih, self-u, socialnih vlogah, socialnih skupinah in dogodkih (skriptih) ali vzročno posledičnih odnosih v okolju (Fiske, 2000; McKinley, Zhao in Garrett Rust, 2000; Shetzer, 1993). Sheme so večnivojske in hierarhične (Augoustinos idr., 2006; Shetzer, 1993) in so lahko hranjene v drugih shemah (Rummelhart, 1984). Temeljijo na izkustvu, manj pa na genetskih faktorjih ali vplivih okolja (Rus, 1989).

Kuklinski idr. (1991) sheme konceptualizirajo kot individualizirane mentalne strukture, ki vsebujejo splošna pričakovanja in vedenje o svetu ter o tem, kako se obnašati v različnih situacijah. Posamezniki tako osmišljajo svoje izkušnje iz socialnega okolja na podlagi namišljenega mentalnega dialoga med seboj in kontekstualno relevantnimi posamezniki in skupinami, pri čemer igrajo pomembno vlogo posameznikove sheme o teh osebah (Augoustinos idr., 2006; Labianca idr., 2000).

Povsem drugače pa je Moscovici (1984) mnenja, da so sheme in skripti, podobno kot predstave, simbolične, afektivne in ideološke predstave socialnih skupin. V družbi so v veliki meri deljene in se pojavijo v specifičnem zgodovinskem trenutku.

Delno kot posledica kasnejših kritik koncepta kot preveč izoliranega in nič kaj »socialnega«, je model kognitivnih shem prerasel v interakcionistični koncept (npr. Derry, 1996). Že Bartlett (1932) je sheme videl kot interakcionističnih koncept; menil je, da sheme niso statične strukture znanja, shranjene v možganih, namenjene interpretaciji izkušenj, pač pa funkcionalne lastnosti, namenjene adaptaciji med osebo in njenim fizičnim in socialnim okoljem. V kasnejših obdobjih pa se je koncept kognitivne sheme vse bolj oddaljeval od takšnega razumevanja.

Omenjeno slabost so v zadnjem času skušali premestiti denimo McVee, Dunsmore in Gavelek (2005) z modelom integracije socialnih in kulturnih dejavnikov v teorijo shem. Temelječ na delih Vigotskega in drugih sociokulturnih teoretikov menijo, da teorija shem sloni na mreži socialnih in kulturnih odnosov med posameznikom in njegovim okoljem. V svojem zakonu kulturnega razvoja Vigotski trdi, da se vsaka funkcija v otrokovem razvoju ponovi dvakrat, najprej na socialnem nivoju (interpsihološko) in potem na individualnem nivoju (intrapsihološko). Tako vse višje kognitivne funkcije izvirajo iz odnosov med posamezniki, in na enak način naj bi delovale tudi kognitivne sheme.

Tudi v zadnjem obdobju se raziskovalci kognitivnih shem osredotočajo na interakcijo med motivacijskimi, kognitivnimi in situacijskimi spremenljivkami in njihovim vplivom na vedenje (Arzenšek, 2010; Operario in Fiske, 1999).

Funkcije kognitivnih shem

Preden se dotaknemo modelov, ki pojasnjujejo delovanje shem, je potrebno odgovoriti na vprašanje, zakaj posamezniki sploh potrebujejo sheme. Glavne funkcije shem so, da nudijo strukturo za organizacijo izkušenj v socialnem svetu (Taylor in Crocker, 1981), da omogočajo osmišljanje in zmožnost predvidevanja in kontrole (Labianca idr., 2000), da so v pomoč pri razumevanju in poenostavitvah kompleksnega sveta (McKinley idr., 2000) in da omogočajo hitrejši priklic iz spomina in odzivanje brez zavestne odločitve (Augoustinos idr., 2006).

Poleg tega kognitivne sheme vplivajo na kognitivno procesiranje (Labianca idr., 2000); še več, sheme aktivno konstruirajo vedenje, namesto, da bi ga kopirale iz okolja (McKinley idr., 2000). Sočasno vplivajo na učinkovitost in hitrost procesiranja informacij (Balogun in Johnson, 2004) ter usmerjajo percepcijo in tvorbo spominov (Augoustinos idr., 2006; Holland in Cole, 1995). Vodijo tudi zapolnjevanje lukenj v primeru nepopolnih informacij (Taylor in Crocker, 1981) ter dajejo okvir za pričakovanja v prihodnosti, postavljanje ciljev, načrtovanje in reševanje problemov (McKinley idr., 2000). Nenazadnje spodbujajo ovrednotenje izkušenj (Taylor in Crocker, 1981) in so osnova za preživetje (Augoustinos idr., 2006).

Sheme služijo kot mentalni zemljevidi in posameznikom omogočajo orientacijo v okolju ter vodijo interpretacije preteklosti in sedanjosti ter pričakovanja za prihodnost (Balogun in Johnson, 2004). Sheme vodijo iskanje, pridobivanje in procesiranje informacij ter usmerjajo vedenje. Usmerjajo tudi spomin in skladiščenje informacij (Augoustinos idr., 2006). Shema je tako množica medsebojno povezanih misli, prepričanj in stališč, ki omogoča različno hitro osmišljanje oseb, situacij, dogodkov (McKinley idr., 2000).

Shematsko procesiranje informacij

Sheme so izgrajene na podlagi kategorizacije izstopajočih značilnosti. Skozi zgodovino je bila kategorizacija dojeta kot središčna in temeljna kognitivna težnja. Proces kategorizacije se nanaša na to, kako posameznik identificira dražljaj in ga uvrsti v neko skupino podobnih dražljajev. V nadaljevanju opisujemo shematsko kategorizacijo dražljajev v sheme, značilnosti razvoja, vzdrževanja ter spreminjanja

shem, se sprašujemo o vlogi drugih pri shematskem procesiranju ter podajamo nekaj empiričnih rezultatov o razlikah med posamezniki pri shematskem procesiranju informacij.

Kategorizacija informacij v sheme

Vedno, ko posameznik identificira nek objekt (npr. kot privlačno žensko), kategorizira. Drugi ljudje so tako lahko v delčku sekunde kategorizirani na podlagi spola, rase ali starosti. Kodiranje na podlagi sheme opusti odvečne informacije in vstavi manjkajoče podrobnosti, preoblikuje manjša neskladja in nejasnosti, vse to pa se zgodi že v prvih trenutkih percepcije, posebno v osrednjih shemah.

Posamezniki sheme izgrajujejo celo življenje na podlagi socializacije in na podlagi izkušenj. Pri procesiranju socialnih informacij posameznik uporablja mentalne bližnjice oz. hevrstike (White in Carlston, 2005). Gre torej za aktivno udeležbo pri konstrukciji socialne resničnosti.

Taylor in Crocker (1981) pojasnujeta proces percepcije v shemah: ko je v okolju zaznan dražljaj, ga posameznik primerja s shemo. Pride do razvrščanja in umeščanja med elementi sheme in elementi dražljaja. V primeru manjkajoče informacije lahko posamezniki vstavijo povprečne ali približne vrednosti, kar dobro služi v primeru, ko obstaja premalo informacij in omogoča posamezniku zaključke, ki so nad tistimi, ki jih nudi trenutna dražljajska situacija, posledica česar je bolj celostno doživetje (Augoustinos idr., 2006; Markus in Zajonc, 1985), ki sicer ne bi bilo mogoče. Sočasno pa ta lastnost poveča možnost napačnega sklepanja o dražljaju. Tako na eni strani sheme osmišljajo okolje, na drugi strani pa lahko vodijo tudi do perceptivnih zmot (Harris, 1994; McKinley idr., 2000).

Harris (1994) meni, da sheme usmerjajo pridobivanje in procesiranje informacij na podlagi vprašanj, ki si jih posamezniki zastavljajo pri osmišljanju okolja: »kaj/kdo je to?«, s čemer se sproži proces kategorizacije oz. identifikacije dražljaja (npr. »to je problem komunikacije.« ali »to je moja naloga.«). Drugi korak za kategorizacijo je določanje, kaj dražljaj pomeni, na podlagi česar se oblikuje odziv. V splošnem je iskanje pomena egocentrično, v smislu »kaj je zame pomembno?«, »kaj so posledice/ kaj to pomeni zame?«, »čemu bi moral/a posvečati pozornost?« ali »kaj drugi pričakujejo od mene?«.

Prepoznava običajno poteka na podlagi spomina, ki je skladen s shemo (Augoustinos idr., 2006; Kuklinski idr., 1991; Labianca idr., 2000). Nekonsistentne informacije zahtevajo pozornost in daljši čas procesiranja kot konsistentne informacije. Kljub temu pa raziskave v zadnjem času kažejo, da skladiščenje in priklic podatkov potekata tudi na podlagi kontradiktornih oz. neskladnih

informacij (Augoustinos idr., 2006). V primeru, ko je informacija nepopolna, poteka ugibanje o manjkajočih delih informacije. Ugibanje običajno poteka skladno z obstoječo shemo. Nastali konflikt se lahko razreši tudi tako, da se ohrani dobro izgrajena in ustaljena shema (pri čemer nekonsistentna informacija ni vključena v shemo), ali pa tako, da se obstoječo shemo zavrne kot neustrezno. Tretja možnost je, da se nekonsistentna informacija poveže s shemo kot izjema oz. deviacija (Augoustinos idr., 2006; Fiske, 2000), zato je s shemo nepovezana informacija ignorirana.

S. T. Fiske (2000) je denimo pokazala, da je pri presojanju uporaba shem nepovezana s priklicem originalnih podatkov, saj shema postane funkcionalno neodvisna od svojega izvora. Uporaba shem je odvisna od ciljev posameznika in od informacij, ki so na voljo. Presoja je pogosto shematizirana, posebej, če je hitra in če je posameznik motiviran za izogibanje neodločnosti in nejasnosti. Presoja teži h kompromisu med shemo in konfliktnimi podatki, posebej, če so posamezniki počasnejši in motivirani za natančnost. Na drugi strani pa je lahko v primeru velikih protislovij presoja ashematska, posebej, ko ni na voljo nobene primerne sheme.

Pomembno je tudi omeniti, da se osmišljanje dogaja relativno nezavedno ali zavedno (Gioia in Poole, 1984; Reger in Palmer, 1996). Relativno nezavedno, avtomatično procesiranje pomeni, da sheme vodijo percepcijo z le malo zavedanja, izbiranja ali sprememb v shemah. Na drugi strani pa je pri zavednem procesiranju potrebnega nekaj zavednega ravnanja in preoblikovanja shem. Stopnja zavednega procesiranja je v veliki meri odvisna od izkušenj z dražljajem. Poznana področja bodo verjetno spodbudila bolj nezavedno procesiranje. Zavedno procesiranje poteka običajno v novih situacijah ali v situacijah z novimi oblikami že poznanih dražljajev (npr. »novi šef« ali »krizna situacija v prometu«) ali v situacijah, ki so neskladne s shemo (npr. »prijaznemu pozdravu sledi jezen odziv«). Čez čas, ko ima posameznik z dražljajem več izkušenj in je njegova shema razširjena, tudi v teh situacijah pride do nezavednega procesiranja (Harris, 1994).

Posamezniki se na sheme v večji meri zanesejo v primeru, ko bi ne-odločitev imela hujše posledice kot odločitev (ne glede na to, ali je odločitev dobra ali slaba). Podobno zanašanje na sheme poteka tudi v situacijah z močnim časovnim pritiskom, ko je na voljo premalo časa za kakovostno odločitev. Tudi v situacijah, ko je posameznik podvržen motnjam ali je anksiozen, lahko pride do večjega zanašanja na shematsko procesiranje. Povečano uporabo shem pa so empirično pokazali tudi v situacijah (Fiske in Taylor, 1991), kjer je pomembno biti organiziran, odločen in jasen (npr. pri strokovnih in formalnih predstavitev).

Razvoj shem

Privzetje in izgradnja shem vključujeta več zakonitosti. Več, kot je konkretnih izkušenj (npr. z neko osebo ali dogodkom), bolj abstraktne postanejo sheme in manj so vezane na konkretne izkušnje (McKinley idr., 2000; Shetzer, 1993), bolj pa so tudi kompleksne in bogate. Z naraščajočo kompleksnostjo narašča tudi notranja povezanost med elementi sheme z asociacijskimi vezmi. Povečana organizacija vodi do bolj kompaktnih shem, ki je tudi lažje aktivirana (Shetzer, 1993). Sheme postanejo s kompleksnostjo vse bolj prožne, kar pomeni, da je vnos odstopajočih elementov ali izjem lažji (McKinley idr., 2000). S podaljšano uporabo in vsemi zgoraj naštetimi elementi postanejo sheme načeloma bolj točne v smislu natančnosti pri strukturiranju socialne resničnosti.

Nekatere sheme so bolj središčne in zato bolj verjetno aktivirane kot druge. Na najnižjem nivoju je interpretacija dražljajev (npr. konceptov, ljudi, dogodkov) vezana na sheme, ki so specifične za ta dražljaj. Shema je aktivirana, ker se ključne značilnosti dražljaja skladajo z glavnimi atributi sheme. Kljub temu pa imajo mnogi dražljaji številne možne pomene, ki se skladajo z različnimi shemami.

Ker so sheme med seboj povezane, bo aktivacija ene sheme povečala verjetnost aktivacije drugih, povezanih shem. Organizacijske sheme ali sheme dogodkov so posebej vplivne pri aktivaciji drugih shem (Markus in Zajonc, 1985). Tudi posameznikovi motivi in cilji povzročijo, da so nekatere sheme bolj središčne kot druge (Fiske in Taylor, 1991). Motivi in cilji so zajeti v shemah selfa in oblikovani na podlagi spodbud s strani drugih in kulture. Tudi proces osmišljanja je pod vplivom teh spodbud in oblikuje stopnjo središčnosti neke sheme. Tako bo na primer psiholog, ki se ukvarja z motnjami razvoja pri otrocih pri svojih otrocih verjetno bolj pozoren na morebitne znake razvojnih zaostankov.

Vzdrževanje in spreminjanje shem

Posamezniki si bolje zapomnijo s shemo skladne informacije, kot pa neskladne ali nerelevantne. Dejavnikov za to je več. Shematski spomin je odvisen od moči sheme, pri čemer šibke sheme dajejo prednost nekonsistentnim informacijam, ustaljene (»močne«) sheme pa konsistentnim. Spomin za nekonsistentne informacije je odvisen od števila izgrajenih povezav z drugimi shemami, torej od tega, koliko so posamezniki uspeli integrirati nekonsistentnost. Če imajo čas, da o informaciji razmislijo kasneje, se nagibajo k s shemo skladnim delom informacije (Fiske in Taylor, 1991).

Kljub dejstvu, da teoretiki več vedo o tem, kako so sheme ohranjene, kot o tem, kako se spreminjajo (Fiske

in Taylor, 1991), v nadaljevanju podajamo nekatere najbolj priznane modele spreminjanja shem:

- (1) »knjigovodstvo« (*bookkeeping*) – počasni proces postopne spremembe sheme kot posledica novih dokazov, ki posamezniku omogočajo, da v prihodnosti najde ustrezno skladnost s shemo (Axelrod, 1973). Axelrodov proces se začne, ko v sistem prispe informacija. Prvo vprašanje je, ali o tej informaciji že obstaja predhodna interpretacija. Če obstaja, se začne proces primerjanja skladnosti informacije z značilnostmi interpretacije in nova informacija se interpretira s pomočjo stare sheme. Če dovolj dobra skladnost ne obstaja, nastane konflikt med kredibilnostjo nove informacije in zanesljivostjo stare interpretacije v shemi. Če se smatra, da je nekaj narobe z novo informacijo, je njena kredibilnost porušena in proces se zaključi z uporabo stare sheme. In obratno, če posameznik predvidi, da je stara interpretacija neustrezna, je kredibilnost vira stare informacije porušena in stara interpretacija je umaknjena. Pomen stare informacije v primerjavi s pomenom nove je bila večkrat tudi eksperimentalno pokazana pri študijah formacije vtisa, kjer ima prvi vtis večjo težo kot kasnejši. Podporo Axelrodovemu modelu počasnega spreminjanja shem (*»bookkeeping«*) dajeta tudi R. Weber and J. Crocker (1983) ter J. Balogun in Johnson (2004).

Vaughan in Hogg (2008) sta poleg Axelrodovega (1973) opisala še dva alternativna procesa spremembe sheme:

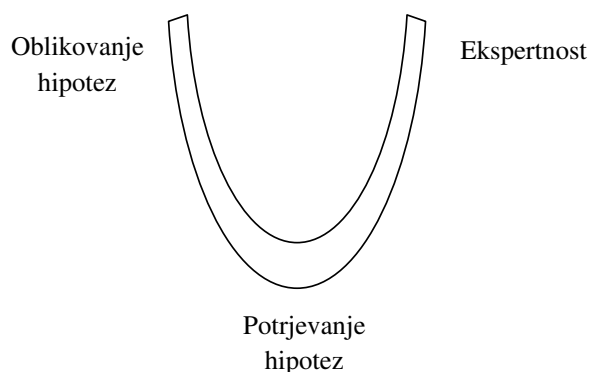
- (2) »spreobrnitev« (*conversion*) - nasprotujoče si informacije se počasi zbirajo, in sicer vse do neke kritične točke, ko pride do nenadne in velike spremembe v shemi po sistemu vse-ali-nič (o njem poročata tudi J. Balogun in Johnson, 2004);
- (3) »nastanek podtipov« (*subtyping*) – sheme spremenijo svojo strukturo kot posledica nasprotujočih si pojavov in nastanejo nove podkategorije. Pri tem se ustvarja diferenciacija pri odzivu na neskladno informacijo, ki ne zmore biti asimilirana kot prilagoditev obstoječi shemi. Raziskava R. Weber in J. Crocker (1983) govori v prid tretjega modela.

Axelrod (1973) predvideva, da v kolikor skladnosti ni mogoče doseči, posameznik uporabi eno od naslednjih tehnik: za konflikt krivi vir ali uporabi druge sheme, ki nudijo dovoljšnjo skladnost z informacijami ali pa iz situacije odide brez interpretacije. Za to je našel potrditev v rezultatih raziskav o razreševanju kognitivne neskladnosti, ki dajejo podobne rezultate.

Axelrodov proces je bil kasneje sicer zavržen, vendar pa njegov model predvideva tudi iskanje zadovoljive, in ne največje možne skladnosti, kar je bilo potrjeno v študiji, v kateri so morale osebe priklicati sporočilo (denimo zgodbo). Neskladne ali nenavadne podrobnosti so bile bodisi pozabljene ali pretirano poudarjene (Augoustinos idr., 2006).

Vzdrževanje sheme je povezano z miselnim procesom, s pomočjo katerega posamezniki zbirajo s shemo konsistentne informacije - »dokaze«. Posamezniki torej ščitijo svoje sheme z nekritičnim zanašanjem na svoje stare sodbe in odločitve. Racionalizacija in upravičenje, ki sta v osnovi konstrukt, slonita na zgodnejših sodbah, ki pa slonijo na še zgodnejših sodbah... Tako je originalna osnova sheme izgubljena, pri čemer je kritičnost puščena ob strani.

Na drugi strani pa sta S. T. Fiske in S. E. Taylor (1991) kritični do tovrstnih pojmovanj rigidnega vzdrževanja kognitivnih shem, ki je v literaturi sicer prevladujoče. Menita namreč, da težnja k vzdrževanju obstoječih shem sicer obstaja, vendar brez dodajanja novih vsebin vanje ali nastanka novih shem tudi napredka v družbi ne bi bilo. Zato so po njunem opisu shem kot nespremenljivih in togih entitet preveč radikalni. Za podkrepitev svojega stališča navajata primer strokovnjakov, ki imajo zmožnost zaznave, uporabe in zapomnitve nekonsistentnih informacij. Še več, strokovnjaki se nagibajo k iskanju nekonsistentnih informacij. Kasneje, v procesu potrditve svoje sheme, pa se ponovno nagibajo k iskanju s shemo skladnih informacij. Strokovnjaki so torej zaradi povečane kognitivne kapacitete bolj prožni pri sprejemanju nekonsistentnih informacij. Ustvarjen je vzorec v obliki črke U, kjer so neskladne informacije zaželeni v točki oblikovanja hipotez in kasneje, v točki visoke strokovnosti, ne pa na sredini, v točki potrjevanja hipotez, ko so skladne informacije bolj zapomnjene (Slika 1).

Slika 1. Zapomnitev skladnih in neskladnih informacij.

Nove informacije se vključijo v sheme, ki posledično postanejo bolj razširjene. Watzlawick, Weakland in Fisch (1974; Bartunek in Moch, 1987) so opisali spremembo prvega reda (*first-order change*) kot postopno spremembo interpretacije. Na drugi strani pa je sprememba drugega reda (*second-order change*) radikalen in prekinjen preskok v shemah, pri čemer pride do ponovne opredelitve problema, norm in pogledov na svet (Argyris in Schön, 1978; Bartunek in Moch, 1987). Čez čas, ko je na voljo več ustreznih informacij, postane shema bolj kompleksna, abstraktna in organizirana (Fiske in Taylor, 1991). Primer tovrstne modifikacije shem je razvoj ekspertnosti v obliki informacijsko bogatih shem, ki se razvijajo na podlagi vključitve informacij iz številnih izkušenj s predmetom obravnave. Sprememba drugega reda je veliko bolj redka kot sprememba prvega reda, vendar pa ima največkrat samo ta oblika sprememb pomemben vpliv na strukturne spremembe (Bartunek, 1984).

Sprememba sheme je lahko odvisna tudi od mere, do katere so sheme logično ovrgljive ali praktično ovrgljive (Reeder in Brewer, 1979). Logično ovrgljive sheme je lažje spremeniti na podlagi dokazov, ki zavračajo prejšnjo shemo (npr. če je Janez pošten in poštenu ljudje ne kradejo, potem v primeru, ko ga zalotimo pri kraji, Janez preneha biti pošten in shema o Janezu se spremeni). Pri praktično ovrgljivih shemah gre za to, kolikšna je stopnja verjetnosti, da v vsakodnevem življenju posamezniki naletijo na neskladno situacijo (npr. prijateljstvo je lažje praktično ovrgljiva shema kot strahopetnost, ker je za izkazovanje prijateljstva več priložnosti v vsakodnevem življenju kot za izkušnje s strahopetnostjo).

J. M. Bartunek (1984) je predpostavila t.i. konfliktni model spreminjanja shem, ki sta ga v svoji raziskavi potrdila tudi J. Balogun in Johnson (2004), prisotnost povišane stopnje konfliktov v času uvajanja nove sheme pa so empirično potrdile tudi J. M. Bartunek, C. A. Lacey in D. R. Wood (1992). Večje spremembe v interpretativnih shemah se pojavijo skozi dialektične procese, kjer poteka (pogosto konfliktna) interakcija med novimi in starimi načini razumevanja, kar pripelje do sinteze. Četudi so okoliščine v okolju tiste, ki dajo pobudo za spremembo, je od načina, kako jo posamezniki interpretirajo, odvisno, kako bo sprememba izpeljana. J. Balogun in Johnson (2004) zaključita, da različni tipi procesov spreminjanja lahko vodijo do različnih vzorcev izgradnje shem.

Vloga drugih pri vzdrževanju in spreminjanju shem

Ne glede na to, da je bilo veliko pisanja na področju kognitivnih shem namenjenega konceptualizaciji in kategorizaciji shem, pa je bilo relativno malo napisanega

o tem, kako drugi ljudje vplivajo na pridobivanje in spreminjanje shem pri posamezniku. Harris (1994) pojasnjuje, da je v skladu s procesiranjem socialnih informacij in s socialno konstrukcijo resničnosti izgradnja pomena vedno proces pogajanj, ki vključuje alternativne pomena za različne posameznike in za njihove osebne cilje. Ta pogajanja so posredna in neposredna. Tudi J. Balogun in Johnson (2004) izpostavljata proces socialnih pogajanj med različnimi organizacijskimi skupinami pri vzdrževanju shem.

Kot opažata S. T. Fiske in S. E. Taylor (1991), lahko drugi ljudje vplivajo na dejanja osebe brez njihove neposredne prisotnosti. Poleg tega imajo posamezniki pomembno zmožnost za življenje v druge in za privzemanje njihove perspektive, kar sovpilva na odločitve za določeno ravnanje.

S. T. Fiske (2000) dodaja, da se posamezniki shem učijo na podlagi neposrednih izkušenj ali na podlagi komunikacije z drugimi. Tako lahko denimo brez obiska neke restavracije posamezniki izgradijo shemo o slabi postrežbi v njej, in sicer na podlagi pripovedovanja druge osebe. Vendar pa imajo sheme, pridobljene »iz druge roke«, manjšo sposobnost vključevanja raznovrstnosti kot sheme, ki jih posameznik pridobi sam. Rezultat socialne interakcije in socialnih pogajanj je standard oz. »tipifikacija« (McKinley idr., 2000). Po zaključku socialnih interakcij gre novonastala shema skozi proces objektivizacije in končno v uporabo (Augoustinos idr., 2006). Na tej stopnji posamezni odločevalec izgubi vpogled v socialno pridobljen karakter sheme, kakor tudi priporočen kanček kritičnosti ob tem.

Posamezniki v različnih skupinah, na različnih področjih ali na različnih hierarhičnih ravneh pogosto vidijo isti dogodek na različne načine. M. K. Moch in J. M. Bartunek (1990) sta ugotovili, da se sheme sprememb pri menedžerjih niso skladale s shemami sprememb pri zaposlenih, ko je šlo za izboljšanje kakovosti življenja v organizaciji. Ne glede na lastnost shem, da so odporne proti spremembam, lahko do sprememb pripeljejo prav razlike med podskupinami (Bartunek, 1984).

Harris (1994) v svojem članku naslavlja odnos med posameznikom in organizacijsko kulturo in ugotavlja, da ima organizacijska kultura vpliv na posameznikovo osmišljanje, ki se kaže v organiziranem vzorcu organizacijsko specifičnih shem. Meni, da je mnogo posameznikovih izkušenj kulture pravzaprav produkt intrapsihičnega mentalnega dialoga med selfom in drugimi posamezniki iz iste kulture.

Razlike med posamezniki

Med posamezniki obstajajo nekatere razlike, ki lahko vplivajo na stopnjo in na tip uporabljenih shem, denimo razlika v potrebi po kogniciji (med posamezniki obstajajo razlike glede tega, kako globoko razmišljajo

o stvarih), razlika v nagnjenosti k negotovosti (nekateri posamezniki potrebujejo več informacij kot drugi, da so gotovi) in kognitivna kompleksnost (posamezniki se razlikujejo med seboj glede na kompleksnost njihovih kognitivnih procesov in predstav) (Vaughan in Hogg, 2008).

Posamezniki se razlikujejo tudi glede vrst shem, ki jih imajo o sebi (Markus, 1977). Komponente shem, ki jih imajo o sebi, so pomembne tudi pri shematski percepciji drugih. Pogosta uporaba določene sheme pri presoji sebe lahko vpliva na uporabo shem pri percepciji drugih. Med najbolj preučevanimi vrstami shem, kjer se dosledno kažejo medosebne razlike, so sheme spola (Bem, 1981) in politične sheme (Kuklinski idr., 1991).

Lau in Woodman (1995) k osebnim spremenljivkam dodajata še razlike v lokusu kontrole, dogmatizmu, pripadnosti in splošnih stališčih do spremembe. Naslednji vpliv je kognitivna disonanca, pri čemer je bilo ugotovljeno, da v primeru, ko poskusna oseba prostovoljno izbere dolgočasno nalogo, vrednost te naloge raste obratno sorazmerno z zmanjševanjem nagrade. Manjša je nagrada, bolj je naloga cenjena.

Povezanost shem z drugimi socialnopsihološkimi koncepti

Priljubljenost koncepta shem se deloma kaže v različnih pojmovanjih, katerih središče je ravno shema: abstraktne hipoteze, skripti, prototipi, mentalni okvirji, mentalni modeli, kognitivne strukture, vedenjske strukture, strukture prepričanj, mentalne reprezentacije, ipd. (Grossenbacher, 2008; Vaughan in Hogg, 2008). Nekateri pojmujejo konstrukt stereotipa kot sorodnega konstrukt sheme. Shema o skupinah ljudi, še posebej, če je splošno deljena, je stereotip (Augoustinos idr., 2006; Vaughan in Hogg, 2008). V literaturi (npr. Rus, 1991) je možno zaslediti tudi povezave med stališči in shemo, in sicer naj bi sheme bile stališčem v pomoč na način, da so stališča pravzaprav bipolarne sheme, ki zajemajo reprezentacije v zvezi s prijetnimi in neprijetnimi vidiki situacije. Izrazito pozitivne ali negativne vidike situacije naj bi bilo namreč lažje, oz. prej presoditi kot nevtralne. Vendar pa obeh pojmov ni mogoče enačiti. Glavna razlika med obema je najverjetneje evaluativna komponenta stališča, ki pri konstrukt sheme ni v ospredju. Tako sta Gioia in Chittipeddi (1991) raziskovalno ugotovila, da ima koncept sheme pomembno drugačno strukturo kot koncept stališča. Tudi Lodge, McGraw, Johnston Conover, Feldman in Miller (1991) navajajo analize, ki kažejo pomembno odstopanje teoretičnega koncepta shem od koncepta stališč.

Sheme so bile v preteklosti povezane tudi s konceptom prototipa. Prototip je specifični predstavnik nekega objekta, pri čemer se posamični objekti med seboj

razlikujejo v tem, kako dobri predstavniki prototipa so. Ko posamezniki nov objekt primerjajo s prototipom, je objekt torej lahko različno blizu prototipu. Raziskave kažejo, da je prototip pogosto nekaj, česar posameznik v isti obliki ni še nikdar dejansko doživel (Nickles, 2000). Vendar za razliko od prototipov sheme prezrejo irelevantne ali nepomembne lastnosti objekta, medtem ko prototip predstavlja vse lastnosti objekta. Poleg tega koncept shem predvideva tudi povezave med atributi, medtem ko prototip te organizacije ne pozna, namesto tega so v njem zgolj zajete lastnosti (Fiske, 2000).

Tudi sheme in socialne predstave (Moscovici, 1984) imajo nekaj skupnih značilnosti. Podobno kot sheme so bile tudi predstave osnovane kot spominske sledi, ki omogočajo strukturiranje in priklic kompleksnih socialnih informacij. Nekateri teoretiki so celo skušali ponovno osnovati koncept sheme oz. skripta v koncept socialnih predstav.

Kritike koncepta kognitivnih shem

Kritiki modela kognitivnih shem najpogosteje navajajo pomanjkljivo razlago vloge socialnega interaktivnega in kulturnega konteksta na sheme (Kuklinski idr., 1991; McVee idr., 2005), v ozadju česar je pravzaprav kritika nezdržljivosti modela glede na osnovne socialnopsihološke postulate. McVee in sodelavci sicer priznavajo Bartlettu, da je sheme pojmoval kot nadindividualni pojav in pri tem upošteval vlogo sociokulturnega okolja, vendar se je ta prispevek v kasnejših pojmovanjih izgubil.

Kritiki kot slabost navajajo tudi odsotnost ustreznih odgovorov na vprašanje, od kod prihajajo skupne kategorije v shemah, ki so v svoji osnovi individualizirane. Na tem mestu se torej pojavlja vprašanje izvora in razvoja shem. Razvoj shem je namreč opisan kot reorganizacija obstoječih mentalnih struktur in nove sheme nastanejo kot analogija ali preoblikovanje starih (Augoustinos idr., 2006). Vendar izvor teh starih shem ni dovolj dobro pojasnjen.

Tudi Kuklinski idr. (1991) nad konceptom shem niso navdušeni. Menijo, da bi lahko kognitivna in socialna psihologija od njih več odnesli. Na podlagi vseh zgoraj omenjenih kritik ponujajo tudi nekatere rešitve. Prvič, socialni psihologi bi se morali v večji meri ukvarjati s procesiranjem informacij. Samo na tak način bo mogoče pridobiti uvid na vprašanja, kako kodiramo, shranjujemo in ponovno uporabimo informacije. Drugič, več pozornosti je potrebno posvetiti procesom kognicije. Tretjič, avtorji priporočajo uporabo eksperimentov kot glavnega sredstva raziskovanja v kognitivni psihologiji. Nasprotno pa Lodge idr. (1991) tej trditvi nasprotujejo z argumentom, da se posamezniki razlikujejo med seboj po številu in tipih shem, zato bi raziskave morale biti izjemno občutljive na medosebne razlike, in sicer

z metodami, ki so manj strukturirane, npr. odprta vprašanja, rangiranje, ipd. Poleg tega se raziskovalci morajo zavedati, da je velik del procesiranja v shemah avtomatskega in zato neverbaliziranega.

Nazadnje teoriji shem zamerijo tudi zanemarjanje čustev. Ne glede na to, da Zajonc (1980) opozarja, da afekti determinirajo kognicijo, teoriji shem ni uspelo v celoti integrirati čustev. Na drugi strani pa Augoustinos idr. (2006) opozarjajo na afektivno strukturo shem z notranjo normativno in evaluativno dimenzijo. Raziskave s področja afekta, ki je uskladiščen v shemah, kažejo, da se v trenutku, ko socialna situacija aktivira na sheme vezano vedenje, sproži emocionalni odziv, ki zajame celotno situacijo. Emocionalni odziv je tudi mogoče povezati s povečano motivacijo pri posameznikih (Shetzer, 1993).

S. T. Fiske (2000) je strnila nekatere najbolj pogoste kritike koncepta shem: sheme so absurdno konstruktivistične, teoretično neprecizne, operacionalno nezmožne falsifikacije ali so replikacija drugih konceptov. Ne glede na to pa psihologi nadaljujejo z uporabo koncepta sheme, denimo na področjih procesiranje teksta, self koncepta, motenj osebnosti, vizualne percepcije, telesne samopodobe, menedžerskega in političnega odločanja, inštrukcij matematike, kliničnih diagnoz, spolnosti, marketinga, verbalne vzročnosti, kriminalnih ved, vodenja, zdravega prehranjevanja in navad, namer, konstrukcije zgodb, stereotipov, testov v geometriji, pragmatičnem mišljenju, spolnih vlogah, branju, bližnjih odnosih in namerah za tožbo na sodišču. S. T. Fiske zaključuje, da ima koncept sheme brez dvoma hevristično vrednost.

Sklepi

Odgovora na zastavljeno vprašanje o tem, na katerem ravni naj se preučujejo kognitivne sheme: na individualni-, nadindividualni- ali celo na ravni večjih socialnih sistemov, glede na naravo socialne kognicije in (posledično) glede na naravo kognitivnih shem, v pričujočem prispevku seveda ni mogoče dokončno dati, saj je raziskovanje odvisno tudi od raziskovalnega zanimanja. Vseeno pa lahko na podlagi opisanih opredelitev koncepta kognitivnih shem, na podlagi funkcij kognitivnih shem in značilnosti shematskega procesiranja informacij, na podlagi povezav z drugimi socialnopsihološkimi fenomeni in na podlagi kritik podamo nekaj zaključkov o naravi konstrukta kognitivne sheme.

Prvič, težave z nivojem preučevanja, ki pestijo socialno kognicijo, so docela prisotne tudi pri preučevanju kognitivnih shem. To je mogoče videti že pri razhajanjih glede opredelitve kognitivnih shem, kjer ni enotne artikulacije, ali gre za (izoliran) fenomen na ravni posameznika, ali gre, na drugi strani,

za interakcionistični pojav med posameznikom in njegovim socialnim okoljem ali pa so sheme fenomen, ki se generira na ravni socialnih skupin. Nejasno torej ostaja, kakšna je vloga socialnega okolja pri nastajanju, vzdrževanju in spremembah kognitivnih shem in na kak način sheme izvirajo iz odnosov med posamezniki.

Po pregledu literature, ki obravnava funkcije kognitivnih shem, je mogoče sklepati, da je njihova funkcija namenjena skoraj izključno orientaciji posameznika v okolju in izboljšanju njegovega kognitivnega delovanja, kar ponovno pokaže na dojetje kognitivnih shem kot individualnih fenomenov, ki jih je potrebno na tem nivoju tudi preučevati. Poleg tega naj bi sheme tudi urejale odnose znotraj socialne skupine in med socialnimi skupinami, vendar pa to v preučevani literaturi ni opisano kot ena od osrednjih funkcij kognitivnih shem.

Tudi shematsko procesiranje informacij (posebej proces kategorizacije informacij) v sheme poteka prvenstveno na nivoju posameznika. Na drugi strani je razvoj shem, njihovo vzdrževanje in spreminjanje, v večji meri vezano na socialni kontekst, ki vpliva tako na vsebino, kot tudi na strukturo kognitivnih shem pri posamezniku. Zaključiti je mogoče, da ima socialni kontekst pomembno vlogo pri strukturiranju socialne resničnosti s pomočjo kognitivnih shem. Vloga drugih pri vzdrževanju in spreminjanju shem je manj jasna, saj so se različni avtorji osredotočali na različne vidike procesa spreminjanja shem.

Raziskave, ki so se ukvarjale z razlikami med posamezniki glede uporabe shem, dajejo legitimnost trditvi, da so kognitivne sheme fenomen, ki ga je smiselno preučevati na individualnem nivoju, saj med posamezniki obstajajo pomembne razlike glede na stopnjo in na tip uporabljenih shem, ter glede na vrste shem, ki jih imajo o sebi in drugih. To pomeni, da bodo v isti situaciji verjetno obstajale razlike v preučevanih kognitivnih shemah med posamezniki zaradi njihovih medsebojnih razlik.

Bolj določnih ugotovitev ne daje niti primerjanje konstrukta kognitivnih shem z nekaterimi drugimi (socialno)psihološkimi fenomeni, s katerimi so bile sheme v preteklosti primerjane. Medtem ko so socialne predstave (Moscovici, 1984) že po definiciji nadindividualne, so prototipi v prvi vrsti individualni pojavi. Nadalje so stereotipi in stališča socialno psihološki konstrukti, ki nastajajo v socialnem prostoru in so pogojeni s socialnimi interakcijami.

Vse zgoraj opisano je ustvarilo plodna tla za kritike koncepta kognitivnih shem, ki smo jih opisali v predhodnih poglavjih. Vse do danes omenjene nejasnosti in različna pojmovanja niso odpravljena. Jasno postaja, da v kolikor teorije shem ostajajo na individualnem nivoju analize, ne zmorejo v celoti pojasniti procesov socialne kognicije. Vendar pa tudi

vloga socialnega konteksta ni ustrezno pojasnjena in prihodnjim raziskovalcem nudi še mnogo izzivov.

Je pa razdrobljenost v pojmovanjih doprinesla k temu, da koncept kognitivnih shem v zadnjem času postaja vse bolj interakcionističen. V zadnjem obdobju se raziskovalci kognitivnih shem osredotočajo na interakcijo med motivacijskimi, kognitivnimi in drugimi osebnimi ter situacijskimi spremenljivkami in njihovim odnosom na vedenje. Kognitivne sheme so razumljene kot rezultat medsebojnega prepleta osebnih, okoljskih in situacijskih spremenljivk (Grossenbacher, 2008). Sodobna socialna kognicija tako predstavlja most med fenomenom na individualnem nivoju, ki so predvsem v domeni kognitivne psihologije (npr. spomin, reševanje problemov, kognitivna kompleksnost), ter socialnopsihološkimi temami, kot so kultura in skupinski procesi.

Literatura

- Argyris, C. in Schön, D. A. (1978). *Organizational learning: A theory of action perspective*. Massachusetts: Addison-Wesley.
- Arzenšek, A. (2010). Interpretativne sheme upravljanja s človeškimi viri med gospodarsko krizo: Primer proizvajalcev za avtomobilsko panogo [Interpretive schemas of human resource management in economic crisis: The case of producers in automotive sector]. *Psihološka obzorja [Horizons of Psychology]*, 19(1), 45–62.
- Asch, S. E. (1946). Forming impressions of personality. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 41, 1230–1240.
- Augoustinos, M. in Walker, I. (1995). *Social cognition: An integrated introduction* (1. izd.). London: Sage.
- Augoustinos, M., Walker, I. in Donagheve, N. (2006). *Social cognition: An integrated introduction* (2. izd.). London: Sage.
- Axelrod, R. (1973). Schema theory: An information processing model of perception and cognition. *The American Political Science Review*, 67(4), 1248–1266.
- Balogun, J. in Johnson, G. (2004). Organizational restructuring and middle manager sensemaking. *Academy of Management Journal*, 47(4), 523–549.
- Bartlett, F. C. (1932). *Remembering: A study in experimental and social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bartunek, J. M. (1984). Changing interpretive schemes and organizational restructuring: The example of a religious order. *Administrative Science Quarterly*, 29(3), 355–372.
- Bartunek, J. M. in Moch, M. K. (1987). First-order, second-order, and third-order change and organizational development interventions: A cognitive approach. *Journal of Applied Behavioral Science*, 23, 483–500.
- Bartunek, J. M., Lacey, C. A. in Wood, D. R. (1992). Social cognition in organizational change: An insider-outsider approach. *Journal of Applied Behavioral Science*, 28, 204–223.
- Bečaj, J. (2000). Kognitivna paradigma v socialni psihologiji [Cognitive paradigm in social psychology]. *Panika*, 4(4), 13–16.
- Bem, L. S. (1981). Gender schema theory: A cognitive account of sex typing source. *Psychological Review*, 88, 354–364.
- Derry, S. J. (1996). Cognitive schema theory in the constructivist debate. *Educational Psychologist*, 31(3/4), 163–174.
- Fiske, S. T. in Taylor, S. E. (1991). *Social cognition* (2. izd.). New York: McGraw Hill.
- Fiske, S. T. (1993). Social cognition and social perception. *Annual Review of Psychology*, 44, 155–194.
- Fiske, S. T. (2000). Schema. V A. E. Kazdin (ur.), *Encyclopedia of psychology*, 7 (str. 158–160). Washington, DC: American Psychological Association.
- Gioia, D. A. in Poole, P. P. (1984). Scripts in organizational behavior. *Academy of Management Review*, 9, 449–459.
- Gioia, D. A. in Chittipeddi, K. (1991). Sensemaking and sensegiving in strategic change initiation. *Strategic Management Journal*, 12(6), 433–448.
- Grossenbacher, S. (2008). *Inside the mind of decision makers: Antecedents and consequences of managers' mental models*. Hamburg: Verlag Dr. Kovac.
- Harris, S. G. (1994). Organizational culture and individual sensemaking: A schema-based perspective. *Organization Science*, 5(3), 309–321.
- Heider, F. (1958). *The psychology of interpersonal relations*. New York: Wiley.
- Holland, D. in Cole, M. (1995). Between discourse and schema: Reformulating a cultural-historical approach to culture and mind. *Anthropology & Education Quarterly*, 26(4), 475–489.
- House, J. S. (1977). The three faces of social psychology. *Sociometry*, 40(2), 161–177.
- Kuhn T. S. (1970). *The structure of scientific revolutions*. Chicago: University Press.
- Kuklinski, J. H., Luskin, R. C. in Bolland, J. (1991). Where is the schema? Going beyond the "S" word in political psychology. *The American Political Science Review*, 85(4), 1341–1356.
- Labianca G., Gray, B. in Brass, D. J. (2000). A grounded model of organizational schema change during empowerment. *Organization Science*, 11(2), 235–257.
- Lau, C.M. in Woodman, R. W. (1995). Understanding organizational change: A schematic perspective. *The Academy of Management Journal*, 38(2), 537–554.
- Lodge, M., McGraw, K. M., Johnston Conover, P., Feldman, S. in Miller, A. H. (1991). Where is the Schema? Critiques. *The American Political Science Review*, 85(4), 1357–1380.
- Markus, H. (1977). Self-schemata and processing information about the self. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35, 63–78.

- Markus, H. in Zajonc, R. B. (1985). The cognitive perspective in social psychology. V L. Gardner in E. Aronson (ur.), *The Handbook of Social Psychology* (3. izd., str. 137–230). New York: Random House.
- McKinley, W., Zhao, J. in Garrett Rust, K. (2000). A sociocognitive interpretation of organizational downsizing. *The Academy of Management Review*, 25(1), 227–243.
- McVee, M. B., Dunsmore, K. in Gavelek, J. R. (2005). Schema theory revisited. *Review of Educational Research*, 75(4), 531–566.
- Moch, M. K. in Bartunek, J. M. (1990). *Creating alternative realities at work: The quality of work life experiment at FoodCom*. New York: Harper Business.
- Moscovici, S. (1984). The phenomenon of social representations. V R. M. Farr in S. Moscovici (ur.), *Social representations* (str. 3–69). Cambridge: Cambridge University Press.
- Nickles, T. (2000). Kuhnian puzzle solving and schema theory. *Philosophy of Science: Proceedings of the 1998 Biennial Meetings of the Philosophy of Science Association* 67, S242–S255.
- Operario, D. in Fiske, S. T. (1999). Social cognition permeates social psychology: Motivated mental processes guide the study of human social behavior. *Asian Journal of Social Psychology*, 2, 63–78.
- Piaget, J. (1952). *The origins of intelligence in children*. New York: International University Press.
- Reger, R. K. in Palmer, T. B. (1996). Managerial categorization of competitors: Using old maps to navigate new environments. *Organization Science*, 7(1), 22–39.
- Reeder, G. D. in Brewer, M. B. (1979). A schematic model of dispositional attribution in interpersonal perception. *Psychological Review*, 86, 61 – 79.
- Rumelhart, D. E. (1984). Schemata and the cognitive system, V R. S. Wyer in T. K. Srull (ur.), *The handbook of social cognition* (let. 1, str. 161–188). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Rus, V. S. (1989). Socialna kognicija: zgodovinsko ozadje [Social cognition: historical background]. *Anthropos*, 20(3–4), 170–180.
- Rus, V. S. (1991). Socialno-kognitivna psihologija in nove teorije stališč [Social cognitive psychology and new theories of attitudes]. *Anthropos*, 23(4–5), 278–291.
- Shetzer, L. (1993). A social information processing model of employee participation. *Organization Science*, 4(2), 252–268.
- Taylor, S. E. in Crocker, J. (1981). Schematic bases of social information processing. V T. E. Higgins, C. A. Harman in M. P. Zanna (ur.), *Social cognition: The Ontario symposium on personality and social psychology* (str. 89–134). New Jersey: Erlbaum.
- Vaughan, G. M. in Hogg, M. A. (2008). *Social psychology* (5. izd). Essex: Pearson Education Limited.
- Watzlawick, P., Weakland, J. H. in Fisch, R. (1974). *Change principles of problem formation and problem resolution*. New York: Horton.
- White, D. J. in Carlston, D. E. (2005). Consequence of schemata for attention, impressions and recall in complex social interactions. V D. Hamilton (ur.), *Social cognition: Key readings* (str. 36–47). New York: Psychology Press.
- Weber, R. in Crocker, J. (1983). Cognitive processes in the revision of stereotypic beliefs. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45, 961–977.
- Zajonc, R. B. (1980). Feeling and thinking: Preferences need no inferences. *American Psychologist*, 35, 151–175.